

Список використаних джерел

1. Войтович В.М. Українська міфологія / В.М. Войтович – К. : Либідь. – 2002. – 664 с.
2. Галанов Б.Е. Живопись словом. Портрет. Пейзаж. Вещь / Б.Е. Галанов – М. : Сов. писатель, 1974. – 343 с.
3. Гинзбург Л.О психологической прозе / Л.О. Гинзбург – М. : INTRADA, 1999. – 411 с.
4. Добин Е.Ф. Искусство детали. Наблюдения и анализ / Е.Ф. Добин – Л. : Сов. писатель, ЛО, 1975. – 192 с.
5. Кучерук О. Понад усе / О. Кучерук // Сучасність. – 1993. – №6. – С.12-42.
6. Літературознавча енциклопедія : У двох томах / [авт. уклад. Ю.І. Ковалів]. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – Т. 1. – 2007. – 608 с.
7. Літературознавча енциклопедія : У двох томах / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – Т. 2. – 2007. – 624 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / [О. Астаф’єв, З. Бичко, Б. Бірчак та ін.; Р.Т. Гром’як та ін. (ред.)] – К. : ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с. – (Nota bene).
9. Полещук Г.Я. Поетика прози Миколи Вінграновського : Дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Ганна Ярославівна Полещук. – Київ, 2010. – 211 с.
10. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н. Д. Тмарченко]. – М. : Издательство Кулагиной ; Inrada, 2008. – 358 с.
11. Сабат Г.М. Про специфіку портрета в художньому творі / Г.М. Сабат // Українське літературознавство. – 1978. – Випуск 31. – С. 50-57.
12. Семенчук І.Р. Мистецтво композиції і характер / І.Р. Семенчук – К. : Вища школа, 1974. – 136 с.
13. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / А. Ткаченко – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2003. – 448 с.

Summary. This article discusses the poetics of the screen story by Oleksandr Kucheruk (with the participation of Taras Denysenko) “Above All” as a system of expressive means that embody the idea of the story and unify its form and contents. The particular attention is paid to the analysis of the previously mentioned work on the levels of imagery, plot, composition and language.

Key words: poetics, screen story, character, linguistic means, psychological state, plot, composition.

УДК 821.111 – 3 + 821.161.2 – 3] 091

О.О. Попадинець, О.Я. Боднар

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ГАЙДАМАЧЧИНИ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ “ОСТАННІ ОРЛИ” М. СТАРИЦЬКОГО

Дана стаття є спробою осмислення подій гайдамаччини як однієї з форм державницьких змагань українського народу в історичному розвитку етносу через змалювання подій гайдамацького руху в історичному романі М. Старицького “Останні орли”.

Ключові слова: гайдамаки, Коліївщина, гайдамацький рух, боротьба, повстання.

Художнє осмислення героїчного минулого українського народу (у тому числі подій гайдамаччини) ніколи не стане проблемою неактуальною. Ця обставина не є випадковою, адже гайдамацький рух (і особливо Коліївщина), без сумніву, були не лише одними з наймасштабніших подій національної історії, а й найяскравішими сторінками державницьких змагань нації. Понад це, події гайдамаччини торкнулися не лише України, а й Польщі, Туреччини, Росії, інших країн. Доведений до відчаю волелюбний український народ прагнув стати суб’єктом історії, а не залишатися об’єктом чужої волі. Саме тому, мабуть, інтерес до цих героїчних сторінок вітчизняної минувшини не тьмяніє й дотепер. Важливо, що у більшості творів про гайдамаччину утверджується українська національна ідея, порушується актуальна для ХІХ ст. проблема самовизначення народу. До освітлення подій з української історії зверталися практично всі митці (поети, прозаїки, драматурги), творча діяльність яких припадає на ХІХ – поч. ХХ ст. Не став винятком і М. Старицький, подавши розлогу панораму життя України впродовж двох століть і надавши історичній тематиці чітко окресленого героїко-патріотичного забарвлення. У цьому плані Л. Дем’янівська поцінує романи М. Старицького як своєрідну “енциклопедію часу” [1,

18]. Змалювавши життя України у переддень і під час Визвольної війни 1648–1654 рр. (трилогія про Богдана Хмельницького), добу руїни (дилогія про Мазепу), не міг оминати і Коліївщини – вершини гайдамацьких рухів (роман “Останні орли”).

Автором першої розвідки про роман “Останні орли” та передмови до першого україномовного видання роману був В. Олійник. У передмові “Роман М. Старицького про Коліївщину” дослідник подає широку історичну довідку, зупиняється на характеристиці історіографічних джерел роману, його персонажів тощо [2]. Найбільш ґрунтовними на сьогодні дослідженнями даного роману є розвідки В. Беляєва “Доля письменника і доля його роману” [3], та А. Гуляка й Ф. Кейди “Гайдамацький рух у романі М. Старицького “Останні орли”” [4] де науковці детально аналізують історичні джерела про гайдамацький рух, обмірковують розвиток сюжетних елементів роману, особливості групування письменником персонажів. Окремі зауваження щодо цього роману висловлювали й С. Зубкова, М. Комишаченко, Л. Дем’янівська, В. Поліщук.

Метою нашої розвідки є спроба осмислення подій гайдамаччини як однієї з форм державницьких змагань українського народу в історичному розвитку етносу через змалювання подій гайдамацького руху в історичному романі М. Старицького “Останні орли”.

Цей історичний роман українського письменника-класика – широке полотно про Коліївщину, повстання українського народу під проводом Залізняка та Гонти, яке розкривається і осмислюється з погляду організаторів, ватажків, духовних наставників повстання – демократично настроєної козацької старшини, православного духовенства. Письменнику вдалося зобразити історично правдиві, художньо переконливі картини життя українського народу у 60-ті рр. XVIII ст. і обґрунтовано відтворити ті соціально-політичні передумови, що породили Коліївщину: “Наприкінці другої третини XVIII століття Польща, як держава, судорожно билася в агонії ... Після Андрусівської угоди за якою було приєднано більшу частину України до Росії, залишена під польською кормигою правобережна частина вже не могла так успішно боротися з свавіллям шляхти як раніше. ... Після остаточного відокремлення від Польщі Лівобережної України польський уряд починає сміливо й зухвало діяти проти православ’я в залишеній під його владою частині Південно-Руського краю: єпископії передаються уніатським владикам, а православним священикам не дозволяється навіть підтримувати стосунки з київським митрополитом; у православного духовництва відбирається все церковне майно ...” [5, 60-61]. Саме у цих правдиво відтворених картинах того часу й осмислюються національно-релігійні утиски на Україні, як поштовх до народного повстання.

Питання політики й віри в романі подаються в динаміці їх діалогічного розкриття та подієвої аргументації. Політичні проблеми самодержавства призводять до свавілля шляхти над українським посполитим людом: “Звір лютий не шмагує так здобичі своєї, як християни мучать братів своїх християн, – одбирають у православних все, здирають навіть остання рама; наші храми палять або повертають на костюли, святині оскверняють, і немає на латинів суду! Звіра жене голод, а ситість гамує його шаленство; гонителів же наших не вгамує ніщо: ні благання наші, ні стогони, ні ріки гарячої крові: ковзаються, тонуть у ній жертви й викликають лише в’язу лютисть у ворогів наших, непогамовне алкання крові... Нас повернули на під’ярмлений скот, на бидло і не дають навіть молитися нашому богові, як молилися наші батьки! ... Що ж нам зостається чинити, як не різатися до останньої голови з ворогом?” [5, 46-47] Всенародний гнів і ненависть до чужоземних завойовників викладено тут не кучерявими, а цілком зрозумілими, переконливими словами. Заклики до помсти сприймаються як логічний висновок з численних описаних картин, в яких діє невблаганна машина національного гноблення: “ – Воістину настав час, коли не тільки козаки, а й діти повинні оперезатися мечем і виступити на брань! ... коли ми й тепер не згуртуємося й не візьмемо в руки меча, то наша Україна загине навіки!” [5, 39]. Слід зауважити, що всенародний опір чужоземним загарбникам тут трактується як єдино можливий вихід з нестерпних умов життя. Це – один з кульмінаційних моментів твору у площині соціальної. Але є ще одна сторона – гуманістична. В уста печерського ігумена Мальхіседека письменник вкладає цілий ряд монологів, пафос яких – у засудженні насильства: “Але, ігумен. – Невже ж мій шлях привів їх до ножа? Невже ж не лишилося нічого, крім ножа? ... То, виходить, правда на їхньому боці, виходить, він злочинець, бо стримував і зупиняв їх. Виходить його проповідь покори й терпіння тільки віддаляла день миру й наближала день загибелі вбогої пастви його. І цього допустився він, натхненний пастир, поставлений над усією Україною!” [5, 338]. У такий спосіб письменник натякає на великій ролі архімандрита в гайдамацьких змаганнях за волю й віру, вбачаючи у його особі духовних натхненників Коліївщини, та водночас наголошує на віковичних приписах християнської моралі, якими, на його думку, не можна нехтувати ні за яких умов. При цьому, що характерно, соціальна, національна, релігійна непримиренність аж ніяк не замовчується. Навпаки, вона тут наче оголена, задекларована чітко.

З великою любов’ю й повагою письменник ставиться до гайдамаків, називаючи їх останніми орлами. М. Старицький змальовує сильних, мужніх людей, які піднялися на захист Батьківщини

від польських панів-поневолювачів, гайдамаки для нього – не розбійники, а месники за хрест святий і за свою волю. Образ повсталого народу конкретизується в романі в героїчних повстанцях – Максимі Залізняка, Івані Гонті, Найді та інших. Залізняк та Гонта – персонажі історичні, змальовуючи їх, М. Старицький спирався як на тогочасні історичні документи, так і на народні перекази. Історична правда дала змогу письменнику краще і ширше змалювати події і образи, осмислити людину в історії і навпаки. Прикметно, що національні герої М. Старицького вже не наділяються якоюсь трафаретною однозначністю чи монументальністю. Вони, передусім, – звичайні люди, спроможні пережити хвилини відчаю й зневіри. Вони кохають і вагаються, можуть виявляти силу чи навпаки слабкість тощо. Проте життєві обставини переносять їх у центр поворотних історичних подій, а їхні вчинки віддзеркалюються в долях мільйонів людей, нерозривно пов'язуючи усі часові мірила – минуле, нинішнє, прийдешне. Залізняк – ватажок повстання, патріот, улюбленець народних мас, таким гайдамацьким батьком він виступає впродовж усього твору “– За ним тепер іде вся Україна, йому підкоряються всі...” [5, 357]. Слід зазначити також, що чільного керівника Коліївщини Максима Залізняка письменник зображує позбавленим будь-яких ілюзій про допомогу, а тим більше російсько-царських ілюзій: “– Одна тільки надія була і в мене, та, мабуть, і в усіх, на Росію, але надія ця марна!” [5, 40], “нема чого сподіватись на чужу допомогу, ніхто заради нас не розпочне війни!” [5, 108]. Суворими барвами змальовано учасника повстання, польського підданого Гонту. Домінуюча його риса почуття обов'язку перед народом, відданість його інтересам. Залізняк і Гонта, незважаючи на те, що були підданими різних корон, російської та польської, боролися за спільну справу і зображені як непримиренні месники за народні кривди.

Характерно, що М. Старицький передає глибоке усвідомлення гайдамаками своєї величній місії, скерованої на те, щоб посередництвом лицарської боротьби, а не різні визволити український народ з-під іноземної корми. “– Я не підбиваю їх на помсту, на розбій, – підвищив голос Залізняк, щоб його чув і священник, – я їм кажу, що один порятунок для всіх – це боротьба ... Боротьба проти нікчемної держави, яка не має сили захистити своїх підданців од сваволі панів” [5, 111]. Письменник переживає разом зі своїми героями, він розуміє безвихідь становища у якому перебуває Україна, та осмисливши цю позицію він дає зрозуміти, що лише спільними зусиллями можна досягнути перемоги: “А що заважає нам, друзі мої, з'єднатися всім знову – всім, посполитим, міщанам, козакам, гайдамакам, попам і дякам? Чого нам боятися й що нам втрачати? Знайте, що ніхто не пришле нізвідкіль допомоги... тільки два шляхи zostалися нам: або терпляче ждати, поки ляхи здеруть з нас останню шкуру, або спробувати щастя; або запанувати в своїй хаті, або загинути, а якщо загинути, то перед смертю помститися як слід ляхам!” [5, 110]. Автор ніби готує читача до зображення всенародної “кари ляхам”, пояснює її справедливість, заслуженість і тому не одразу описує повстання гайдамаків, для того, щоб “орли злетіли вгору” потрібен час, а той час підганяє сама шляхта. Народ втомився терпіти ці знущання і наруги. “... а як же терпіти за рідну дитину, як дивитись на глум та муки її? Ні, ні, вже коли пани хапають собі на потіху наших жінок і наших дочок, тоді не можна терпіти!” [5, 95]. І ось настала та довгождана мить, коли весь український народ став на прю проти національного гноблення. “Настав, браття, останній час: якщо зараз ми з шаблею в руках не відстоїмо своєї волі, Україна не встане повік. За віру ж, за край наш, браття! – громовим голосом вигукнув Залізняк, потрясаючи прапором. – До смерті, до погибелі!” [5, 502]. “Почалася страшна кара. Озлоблений столітнім переслідуванням, з боку шляхти, знущанням над вірою, над сім'єю, над усім, що тільки є святого для людини, доведений до відчаю страшними тортурями, яких він безперервно зазнавав від своїх мучителів, народ не знав пощади” [5, 505]. Скрізь панував уже страшений переполох. На додаток до жахливих чуток, які йшли з Подніпров'я, Младанович ще одержав листа від Княмуського; у ньому лисинський губернатор повідомляв, що Залізняк, зібравши незліченні юрби хлопів та запорожців, сплюндрував уже всю Чигиринщину й Смілянщину, а тепер зосереджує сили, щоб узяти Лисянку й вирушити на Умань. І хоч сили гайдамацькі слабшали, не було зброї, потомлені коні, гайдамаки не зупинялись. М. Старицький додає сили і наснаги своїм героям, вони востаннє здобувають Умань, не підозрюючи, що сама Умань є їхнім кінцем, що це остання перемога. “Після здобуття Умані весь край, від Білої Церкви до запорозької границі був у руках народу; усіх панів, економів, посесорів і орендарів повстанці прогнали або знищили, – один тільки Лисянський замок ще стояв ворожим оплотом, а тому Залізняк і доручив Найді взяти його” [5, 671]. І лише в кінці трагічний кульмінаційний момент зростає: “Гайдамацький рух зазнав поразки. Тяжко поранений Залізняк з рештками свого війська подався на південь, у запорозький степ ... Але ніщо вже не могло врятувати їхнього ватажка: надвечір наступного дня його не стало” [5, 434].

М. Старицький не показує обставин розгрому повстання, нічого не говорить про справжню долю Залізняка. Очевидно, все це пояснюється тим, що письменникові доводилося зважати на цензуру. В силу обставин, та умов, в яких створювався роман не міг М. Старицький відкрито сказати й про “допомогу” Росії у цій справі, та й проте, що завершила поразку коліївського повстання Москва. Спільними зусиллями Росії та Польщі потонула Коліївщина у власній же

крові. М. Старицький завершує свій роман так: “Гайдамацький рух зазнав поразки...Зазеленіли степи й луки, зацвіли на кривавих нивах квіти. Пам’ять про страшні гайдамацькі битви перейшла в пісні й думи; загоїлися рани в серцях людей...”. Зрозуміло, що по-іншому завершити роман, писаний по російськи та ще й для “Московского листка” автор не міг. Зрештою, для письменника важливим було відтворити повстання, “а не обставини і причини його поразки” [2, 18]. М. Старицький прагнув у піднесено-героїчному тоні висловити захопленість лицарським духом визвольної боротьби українського народу в минулому.

Підводячи підсумки, слід сказати, що М. Старицький через змалювання подій Коліївщини показав національно своєрідні та історично зумовлені шляхи народу до волі і розкріпачення. Уже самою назвою він спростовує псевдоісторичне трактування гайдамаччини (“шаленство розгнузданої юрби” за П. Кулішем) польськими мемуаристами та й деякими українськими авторами. М. Старицький кваліфікує гайдамаків як “останніх орлів України”.

Список використаних джерел

1. Дем’янівська Л. С. Вогонь не згасне, не замре... / Л. С. Дем’янівська // Старицький Михайло. Твори: у 2 т. – К.: Дніпро, 1984. – Т.1. – 1984. – С. 5-32.
2. Олійник В. У. Роман М. Старицького про Коліївщину / В.У. Олійник // Старицький Михайло. Останні орли. – К.: Дніпро, 1968. – С. 5-19.
3. Беляев В. Г. Доля письменника і доля його роману (“Останні орли” М. Старицького) / В. Г. Беляев // Радянське літературознавство. – 1971. – № 3. – С. 29-46.
4. Гуляк А., Кейда Ф. Гайдамацький рух у романі М. Старицького “Останні орли” До 100-річчя від дня смерті Михайла Старицького / А. Гуляк, Ф. Кейда // Київська старовина. – 2004. – № 6. – С. 53-66.
5. Старицький М. П. Останні орли. Історична повість із часів гайдамаччини / Михайло Петрович Старицький. – К.: Дніпро, 1968. – 704 с.

Summary. This article makes an effort to understand the haidamak's events as a form of Ukrainians' struggle in action's description of haidamachyna on the material of Starytsky's historical novel "Last eagles".

Key words: haidamaks, Koliivschyna, artistic interpretation, struggle, rebellion.

УДК 821. 161.2 – 94.09 “18”(043)

В.Ю. Пустовіт

ЛИСТ У ЖАНРОВІЙ ПАРАДИГМІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕМУАРИСТИКИ

У статті проаналізовано й систематизовано наукові підходи літературознавців, мовознавців до мемуаристики, обґрунтовано жанрову типологію листа як одного з найпростіших жанрів мемуаристики.

Ключові слова: мемуаристика, жанрова система, лист.

Хоча українська мемуаристика складається не лише з листів, а й із щоденникових записів, письменницьких записників, нотаток, літературних портретів та некрологів, саме листи цікавлять дослідників найбільше.

Листи стали об’єктом дослідження різноманітних наукових дисциплін і галузей: філософії (Л. Бусякова, М. Каган, П. Копнін), історії (Ю. Шаповал, М. Щербак та ін.), епістології (В. Сметанін), лінгвістики (Т. Зоріна, К. Ленець, В. Передрієнко, М. Пилинський, П. Тимошенко та ін.), психолінгвістики (Т. Дрідзе, Ю. Лотман), культурології (М. Кагарлицький, А. Крат, Г. Хоткевич), народознавства (І. Горбач, М. Дмитренко, П. Ротач та ін.), археографії (Є. Наумов, Л. Пушкарєв), психології (Г. Костюк, О. Леонтєв, П. Ярмоленко), педагогіки (О. Губко, О. Крук, Є. Пасічник, Н. Петриченко), літературознавства (В. Брюгген, Л. Вашків, В. Гладкий, Р. Доценко, В. Дудко, Ж. Ляхова, М. Назарук, та інші).

Про листи як складову письменницької мемуаристики сьогодні є не так багато праць, виняток становлять розробки В. Кузьменка, М. Коцюбинської, Г. Мазохи, І. Стебуна, Ф. Погребенника, В. Святотця, С. Богдан, С. Павличко, Л. Курило та ін.

Незважаючи на давню історію листа, і досі маємо багато нерозв’язаних проблем. Сучасні дослідники розглядають лист здебільшого як літературний жанр і як жанрову форму публіцистичної творчості, причому не беручи до уваги характер листа за змістом: діловий,